

Bartoš, Jaromír

Nový sovětský sborník o kategoriích dialektiky

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1957, vol. 6, iss. G1, pp. 158-162

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111343>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

dal desatero přikázání, je řízena a spravována naše svatá církev“ (Tondi: Jesuité, str. 147). Není divu, že ideálem jesuitů je patologický Jan Berchmans, jenž tvrdil, „že je třeba prchat před zjevem ženy jako před pohledem na baziliska; a on nejenže vždy prchal před zjevem žen, ale i mužů, a to jak doma, tak i venku“ (Tondi: Jesuité, str. 178—179). Lidská osobnost je zničena, aby se člověk stal fanatickým stoupencem a slepým nástrojem v rukou reakční politické organizace — církve. Tak nás Tondioh kniha přivádí k dalšímu významnému problému: k problémům osobnosti a její svobody. A zamyslí-li se nad jejími závěry především ti, kdo o těchto problémech rádi diskutují jen abstraktně, bude v tom další užitek z této neobyčejné knihy.

Tondioh Jesuité jsou naplněni od první do poslední stránky živou sociální problematikou. Svou formou, svou zaníceností, opravdovostí a dokumentárností se velmi liší od suchopárné a jednotvárné atheistické propagandy, která je u nás někdy šířena. O této knize by se mělo více diskutovat na vysokých školách, mezi inteligencí a v tisku. Měla by jí využít Čs. společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí při svých akcích. Tondioh kniha, i když je z kapitalistického prostředí, je živým poučením a výstrahou i pro nás.

Vladimír Blažek

Nový sovětský sborník o kategoriích dialektiky - (*Kategorii materialističeskoj dialektiki*, Gospolizdat Moskva 1956).

Před nedávnou dobou vyšla v Sovětském svazu kniha, kterou mnohý pracovník naší filosofie uvítá: sborník o kategoriích materialistické dialektiky redigovaný soudruhy Rozentalem a Štraksem. Autori většiny statí jsou učitelé filosofie z jaroslavského pedagogického institutu. Presto, že zpracování jednotlivých statí nelze komentovat vždy bezvýhradně kladně, kniha jako celek je užitečná; vždyť souhrnnou práci o kategoriích dialektiky v naší filosofii již dávno postrádáme. Proto také Státní nakladatelství politické literatury — jak jsem informován — vydá knihu v českém překladu.

Knihu je rozdělena na deset kapitol, z nichž první je věnována kategoriím dialektiky obecně, další se pak zabývají jednotlivými kategoriemi, po př. páry či skupinami kategorií.

Struktura většiny kapitol má některé společné rysy: autoři se vesměs poctivě snaží zkoumané kategorie definovat a s větším nebo menším zdarem interpretují, po př. vyvracejí názory nemarxistických filosofů. Některé kapitoly jsou uzavřeny oddíly věnovanými praktickým, hlavně společenským a politickým aplikacím zkoumaných kategorií. Tyto oddíly bývají poněkud mnohemluvné; někdy se nelze zbavit dojmu, že by knize prospěla redukce některých pojednání. V naší zprávě ovšem zaměříme svou pozornost hlavně na theoretické rozboru kategorií a jiné theoreticky závažné problémy; proto také nebudeme referovat o každé kapitole stejně obsírně, nýbrž podle potřeby budeme některé statí komentovat šíře, jiné stručněji.

Autorem úvodní statí je M. M. Rozental. Ve svém pojednání spojuje správné otázku kategorií s výkladem o poznávací funkci pojmů vůbec (na př. správně aplikuje Leninův termín „uzlů“ našeho poznání na pojmy vůbec) a naznačuje stručně jejich genezi. Kategorie — jak to bývá obvyklé — charakterisuje Rozental jako pojmy nejobecnější (str. 12). K výměru kategorií jako pojmů nejobecnějších lze poznamenat, že platí jen v hrubých rysech; potřeby vědecké práce filosofické nás nutí zařazovat mezi kategorie i pojmy, které jsou sice velmi obecné, ale nemají charakter nejvyšší obecnosti. (Tak na př. příčinu lze pokládat za druh podmínky, rodovým pojmem kategorie zákona je souvislost atd.) Bylo by tedy snad vhodnější mluvit o pojmech *vysoce obecných* místo o pojmech nejobecnějších.

Cenné je na Rozentalově pojednání to, že zdůrazňuje praktickou funkci kategorií a ukazuje, že kategorie (a pojmy vůbec) vznikají ve službách lidské praxe (viz na př. str. 10). I když tato myšlenka není nová, její zdůraznění je správné a musíme jen litovat, že v dalších kapitolách Rozentalovi spolupracovníci toto genetické sepětí kategorií s lidskou praxí dosti jasně neukázali. Domníváme se na př., že u pojmů *náhoda*, *možnost*, *příčina* a snad i *forma* bylo možno lépe ukázat, že rostly z potřeb praktického života. Ostatně i Rozentalem uváděná zcela elementární myšlenka, že kategorie odrážejí podstatné rysy objektivní reality, nedošla v kapitolách speciálních vždy důsledného uplatnění.

V dalších částech své statí hovoří autor o vývoji filosofických názorů na kategorie a přitom polemisuje s buržoasními filosofy. Zvláštní pozornost pak věnuje otázce vývoje a proměnlivosti kategorií. Říká na př.: „V čem se konkrétně projevuje ona dialektická podstata obecných kategorií a pojmů, činní je pružnými a měnlivými jak skutečnost sama? Na tuto otázku má dát odpověď veškerý materiál této knihy“ (str. 43). Je nutno konstatovat, že kniha zůstala tuž odpověď mnohde dlužna.

Rozental sám dokládá proměnlivost kategorií příklady dosti nešťastnými. Uvádí na příklad, že názor Marxův a Engelsův, podle něhož má socialismus zvítězit ve všech zemích

najednou, byl vystřídán poznáním, že se socialistická revoluce uskuteční v různých zemích v různou dobu (str. 38); to však je změna myšlenky (soudu), ne změna kategorie. Další příklad vidí autor ve faktu, že atom je v chemických procesech nedělitelný, kdežto v radioaktivních dělitelný. „Tedy na otázku o dělitelnosti či nedělitelnosti atomu je nutno odpovědět ne podle formulky: ano anebo ne, nýbrž podle dialektické formulky: i ano, i ne, t. j. projevovat nezbytnou pružnost pojmů“ (str. 41). To má být doklad na ménlivost kategorií. Poznamenejme při tom, že pojem „atom“ lze opravdu uvádět jako pěkný příklad vývoje pojmů; platí to do jisté míry i o pojmu socialistická revoluce, budeme-li současnost nebo nesoučasnost uskutečnění revoluce v různých zemích pokládat za podstatný znak pojmu socialistické revoluce. Autor však první příklad formuluje vlastně jako změnu názoru, v druhém případě pak vůbec neuvažuje o historické proměnlivosti pojmu „atom“, nýbrž formalisticky si pohrává s formulkou „i ano, i ne“.

Problematický je i třetí příklad na pohyblivost kategorií: Ekonomika je v jistém slova smyslu příčinou politiky, politika je jejím *následkem*, avšak politika je opět *příčinou* vzhledem k ideologii (str. 44 n.). Kdybychom tento příklad přijali, pak bychom jako doklad pohyblivosti a pružnosti pojmů mohli uvádět jakýkoli pár relačních pojmů, na př. že devátá stránka knihy je *zadní* vzhledem k sedmé, avšak *přední* vzhledem k jedenácté, že písmeno „t“ ve slově „kategorie“ je napravo od „a“ avšak nalevo od „e“, že něco je vzhledem k něčemu dolní a k něčemu jinému horní atd. Celá věc má s pohyblivostí pojmů málo společného; jádro věci spočívá v tom, že pojmy „příčina“ a „následek“ jsou pojmy relační a že v různých vztazích má zkoumaný jev různé postavení. V uvedených případech nejde o pohyblivost a pružnost pojmů, nýbrž o to, že daný jev zkoumáme v různých vztazích a že každý vztah vždy charakterisujeme příslušným pojmem; obsah oněch pojmů se při tom nemění.

Soudruh Rozental a jeho spolupracovníci si — jak se zdá — nevěděli s myšlenkou proměnlivosti pojmů rady. Je to opět příklad myšlenky, kterou s. Rozental sice správně theoreticky formuloval, avšak nedostatečně zdůvodnil a rozpracoval a která tedy má ráz více méně deklarativní.

Vcelku tedy lze říci o úvodní stati M. Rozentala (rozebrali jsme ji podrobněji, protože pojednává o problémech obecnějších, a tedy theoreticky závažnějších), že správně podtrhuje to, co je na kategoriích nejdůležitější: jejich vztah k podstatným stránkám skutečnosti (jejich poznávací funkci), jejich služebnost praktickému životu člověka i jejich proměnlivost. Zároveň jsme však museli konstatovat, že tyto správně rozpoznané vlastnosti kategorií (viděli je vlastně již klasikové marxismu) nejsou v knize vždy dosti dobře ukázovány konkrétně na jednotlivých kategoriích.

Na tomto místě nelze nepřipojit drobnou poznámku, která se ovšem netýká jen Rozentala: Je škoda, že stoupenci dialektické logiky, kteří tak často vydávají programová prohlášení a kritisují nedostatky formální logiky, jdou tak málo příkladem vstříc, když jde o to, uplatnit správné a plodné zásady, které sami formulovali. Prospělo by naší filosofii, kdyby se od slov a programů přešlo k činům.

Pojednání speciální zahajuje M. I. Zaozjorov stati o kategoriích *podstaty* a *jevu*. Podstata je podle Zaozjorova „vnitřní, relativně stálá stránka objektivní reality, skrytá za povrchem jevů a nacházející v jevech svůj výraz“ (str. 64). Této definici právem vytýká B. Ukraincev v „Kommunistovi“ (č. 6, roč. 1957) přílišnou šíři: ne každá „vnitřní stránka“ jevu patří k podstatě, nýbrž pouze to, co je hlavní, nejdůležitější, co je rozhodující pro vývoj jevu.

Vhodným způsobem spojuje autor obě kategorie s kategorií obecného a jedinečného: „Úkol poznávajícího rozumu spočívá v tom, aby v jevu, t. j. v jedinečném, dovedl najít, vydělit podstatu, obecné, a aby v obecném viděl podstatnou stránku, část, rys jedinečného“ (str. 72). Zde by se nám mohl naskytnout problém dosti analogický: zda totiž vše, co je obecné (společné) v nějaké třídě jevů, nazveme také pro ony jevy podstatným. Otázkou se zabývá s. Koptin (viz dále).

V třetí kapitole se V. J. Blumberg a J. A. Suslov zabývají pojmy „*příčina*“ a „*následek*“. Po několika odstavcích úvodních se snaží vymezit pojem *příčiny* a jeho vztah k pojmu „*podmínka*“. Rozdíl mezi *příčinou* a *podmínkou* není bohužel jasně stanoven. Autoři říkají, že *příčina* jev vyvolává, kdežto „*podmínkami* jevu se na rozdíl od jeho *příčin* nazývá komplex jevů, které samy nemohou bezprostředně daný jev — *následek* — vyvolat, avšak doprovázejí *příčiny* v prostoru a čase, ovlivňují je a zajišťují jejich vývoj nezbytný k tomu, aby vznikl *následek*“ (str. 95). To je ovšem čistě verbální řešení problému, vlastně to tedy žádné řešení není.

Problém totiž spočívá v tom:

a) zda ze všech jevů předcházejících před následkem a souvisejících s ním můžeme vyčlenit jeden a říci o něm, že právě on „působí“ následek a že je tedy příčinou, kdežto ostatní jsou jen podmínkami;

b) jak stanovit obecně theoreticky směrnice pro rozeznání příčiny, která „působí“ následek, od podmínek, které jen „doprovázejí příčinu“.

Pro každého, kdo chce psát o pojmu příčiny, měly by tyto otázky být problémem zásadním. Autoři jej však neřeší, ba ani neformulují. Přitom ještě zvyšují nejasnost své koncepce, když v poznámce (tamtéž) konstatují, že se termínu „podmínka“ užívá také pro podružné příčiny. Zavádějí tedy také ještě pojem „podružných příčin“.

V dalších částech kapitoly mluví autoři o objektivním charakteru příčinnosti a o formách příčinného vztahu.

Autorem pojednání o *nutnosti* a *nahodilosti* je N. V. Pilipenko. Po stručném historickém přehledu názorů na obě kategorie dochází autor k definicím. Nutnost definuje jako to, „co má příčinu v sobě samém, co nezbytně, zákonitě plyne ze samé podstaty, z vnitřního sepětí věcí, procesů, událostí a co se v hlavních rysech musí udát tak a ne jinak“. Nahodilost pak „je to, co má svůj základ a svou příčinu ne v sobě samém, ne v podstatě jevů, procesů, událostí, věcí samých, nýbrž v něčem jiném, co neplyne ze souvislosti a vztahů vnitřních, nýbrž z vedlejších neboli vnějších souvislostí a následkem toho může být i nebyť, může se udát tak, ale může se udát i jinak“ (str. 143).

Obě definice (jejich myšlenkový obsah lze najít již u Hegela a Plechanova) jsou vcelku zdařilé, velmi sporné se nám však zdá zakončení druhé z nich. Jak může s. Pilipenko prohlašovat o nahodilých jevech, že se mohou „udát tak, ale . . . i jinak“? Nahodilý jev se vyznačuje tím, že nemá příčinu ve věci samé (v procesu samém) — má totiž svůj zdroj jinde (v jiné věci nebo procesu), to však není dostatečný důvod k tomu, abychom mohli říkat, že může být i nebyť. Na příklad objevení Ameriky Kolumbem neplynulo z vnitřní zákonitosti vývoje amerických národů, vzhledem k historickému vývoji amerických domorodců to byl nahodilý jev (příklad Plechanovův — O úloze osobnosti v dějinách). Lze však říci, že to mohlo být a nemuselo být? Domnívám se, že poslední část definice nahodilosti (i definice nutnosti) je třeba škrtnout.

V dalších částech své stati pak autor probírá různé rysy obou kategorií. Je škoda, že autor nevymezil přesněji vzájemný vztah pojmů „nutnost“ a „zákonitost“. Zdá se, že mu oba pojmy splývají.

Jeden z oddílů kapitoly nadepisuje Pilipenko slovy „Vztah vědy k nutnosti a nahodilosti“ (str. 152). Autor právem kritizuje thesei „věda — nepřítel nahodilosti“, rozpracovávanou na př. ještě v učebnici dialektického materialismu redigované Alexandrovem. Domnívám se však, že myšlenka rozváděná Pilipenkem na sedmi stranách, myšlenka hovořící o tom, že věda nesoustředí svou pozornost na to, co je nahodilé (nýbrž na to, co je zákonité), je tak samozřejmá, že její výklad mohl být stručnější.

V páté kapitole pojednává G. M. Štraks o kategorii *zákona*. Definuje zákon jako „nutnou, podstatnou, vnitřní, stálou souvislost předmětů a jevů projevujících se v jejich pohybu“ (str. 176). K definici, která je jistě vhodná, bylo by možné opět poznamenat, že by bylo bývalo dobré, kdyby byl Štraks (anebo autor kapitoly o nutnosti a nahodilosti Pilipenko) vymezil vztah mezi pojmy „zákonitý“ a „nutný“, resp. „zákonitost“ a „nutnost“, aby bylo jasné, do jaké míry jde o synonyma.

Pojem *příčinnosti* pokládá Štraks za širší než pojem *zákonitosti*: jev může být produktem náhody, nemusí organicky vyrůstat z nějaké zákonitosti, ale přesto je kausálně determinován (autor uvádí jako příklad havarii automobilu). Štraks se nezmiňuje o zákonitostech, které nemají formu kausálního vztahu (mají na př. formu vztahu spíš funkcionálního). Dále hovoří autor o objektivnosti zákonů, o rozdílné povaze zákonů přírodních a zákonů vývoje společnosti, o problému vztahu zákonů obecných a specifických a o jiných otázkách.

Další kapitolou sborníku je stať N. V. Medveděva o *obsahu a formě*. Thema — jak známo — je mimořádně obtížné, protože doposud neexistují práce, ba ani definice, které by snesly přísnější kritické měřítko. Uvážíme-li tuto okolnost, musíme uznat, že se s. Medveděv zhostil svého úkolu s poměrným zdarem.

Po stručném historickém přehledu podává autor definici obou pojmů: „Obsah je vnitřní stránka předmětů, představující souhrn prvků a procesů, které jsou základem existence a vývoje věcí.“ Definice formy je o něco jednoznačnější a jasnější: „Forma je organizace, struktura věcí“ (str. 215). Nutno kladně komentovat, že autor opravdu vždy důsledně užívá pojmu „forma“ ve smyslu vnitřní struktury, vnitřní organizace, ať již mluví o formě (struktuře) atomu, ať o formě uměleckého díla nebo o formě společenskoorganizační.

Od této formy ve vlastním slova smyslu, kterou nazývá „vnitřní“, odlišuje pak autor —

jak je to správné a nezbytné — formu „vnější, na př. prostorově geometrickou“ (str. 216). Domnívám se, že bychom tuto „vnější formu“ mohli v češtině nazývat prostě *tvarem*.

Oprávněné bojuje autor proti názorům spatřujícím ve formě (ve vlastním slova smyslu, t. j. ve „vnitřní“ formě) něco vnějšího: „Forma není jen něco povrchového, nýbrž proniká a postupuje vnitřně obsahem, který je formován ve všech prvcích“ (str. 217).

V dalších oddílech kapitoly se autor zabývá různými stránkami vztahu mezi obsahem a formou.

Šestá kapitola, jejímž autorem je V. A. Sidorkin, pojednává o pojmech *možnosti* a *skutečnosti*. Autor správně spojuje otázku stanovení možnosti s otázkou poznání zákonů vývoje skutečnosti: „K odhalení podstaty možnosti je nezbytné objasnit její souvislosti se zákonem, se zákonitostí“ (str. 253). „K poznání určitých možností je nutné znát příslušnou zákonitost“ (str. 256). Autor podtrhuje úlohu vědy, která „odkrývá zákonitosti objektivního světa . . . a tím vyzbrojuje člověka poznáním možností tajících se v silách přírody a možností společenského vývoje, kterých lidé využívají v praktickém životě“ (str. 256).

Sporná je však Sidorkinova myšlenka, podle níž kategorie možnosti souvisí s kategorií nahodilosti, protože „možnost je nahodilá, pokud je něčím takovým, co může být, ale nemusí“ (str. 257). Nesprávnost takového chápání náhody jsme se pokusili ukázat již při recenzování stati Pilipenkovy.

V dalším textu se autor pokouší rozlišit reálnou možnost od možnosti „abstraktní“. „Abstraktní možnosti“ nazývá autor, jak plyne z kontextu, takový stav, kdy k realizaci jevu jsou sice všeobecné podmínky, ale chybějí podmínky konkrétní (bezprostřední?) (str. 257 n.). Toto rozlišení možnosti reálné a abstraktní by zasluhovalo lepšího promyšlení (nehledě k tomu, že termín „abstraktní“ je dosti nevhodný). Podnětné je to, že v souvislosti s kategorií možnosti mluví autor také o pojmu pravděpodobnosti. Zbytek kapitoly pak věnuje Sidorkin úvahám týkajícím se spíše lidské praxe. Tyto úvahy mimo jiné ukazují, že pojem „možnost“ je opravdu kategorie do značné míry praktická.

Kategoriemi *jedinečného*, *zvláštního* a *obecného* se v následující kapitole zabývá A. O. Sternin. Autor podává charakteristiku oněch tří pojmů (poznámejme, že některé popularisační spisy redukuje tuto trojici na dvojici obecné — zvláštní nebo obecné — jedinečné). Všimá si rovněž stručně vztahu pojmu „obecný“ k pojmem „podstatný“, „zákon“ a „nutný“ a vztahu pojmu „jedinečný“ k pojmem „jev“ a „nahodilost“. Hovoří pak rovněž o zobecňujícím charakteru myšlení, o objektivně reálné existenci obecného a o řadě otázek jiných.

Sborník je zakončen dvěma kapitolami o pojmech, o kterých se dosud obvykle v souvislosti s problémy kategorií dialektiky nepromluvalo. Je to stať o *abstraktním a konkrétním* a stať o kategoriích *historického a logického*.

Autorem první z nich je P. V. Kopnin. Hovoří o procesu abstrakce a zobecňování v našem poznání a ukazuje, že obvyklé formálně logické představy o procesu abstrakce a zobecnění (vydělení a syntetické spojení znaků společných skupině jevů a jejich fixování v pojmu) nevystihují plně kvalitativní odlišnost myšlenkového poznání od pouhého bezprostředního nazírání: abstrakce a zobecnění nám umožňuje hlubší vhled do zkoumaného jevu a vede nás i k poznání vlastností, které jsme původně v jevu nepozorovali, po případě bez onoho myšlenkového procesu ani pozorovat nemohli. Na jiném místě (str. 334) připomíná autor požadavek ne vždy zdůrazňovaný, že úkolem abstrakce je najít ne vše, co je obecné, nýbrž to, co je podstatné, neboť je-li něco obecné v určité skupině jevů, nemusí to ještě být pro ony jevy podstatné.

Jistým nedostatkem stati Kopninovy je to, že nepodává přesný výměr pojmu abstrakce. Není vždy zcela jasné, co vše autor do onoho pojmu zahrnuje. Z výše uvedené zmínky o úkolu abstrakce se totiž zdá, že pod pojmem „proces abstrakce“ rozumí celý onen poznávací proces vedoucí k poznání podstaty zkoumaného jevu, jindy se opět zdá, že chápe pojem abstrakce už. Na závěr kapitoly podává pak autor řadu dobře odůvodněných názorů na funkci definice ve vědě.

Závěrečná stať knihy, věnovaná pojmem *logického a historického*, vyšla z pera M. M. Rozentala. Řekneme hned předem, že myšlenková koncepce obou pojmů není šťastná a že celá kapitola není příliš zdařilá.

Autor vymezuje oba pojmy takto: „Historickým« míníme skutečnost samu, existující nezávisle na poznání, na poznávajícím subjektu, skutečnost vyvíjející se a stále se měnící. Kategorie historického odráží historicky proměnlivý charakter objektivního světa. »Logické« je formou poznání, odraz skutečnosti, její myšlenková kopie, odraz skutečnosti, určitý řád pohybu myšlenky k objektu“ (str. 353). Autorovi je vlastně „historické“ synonymem pro objektivní realitu a pojem „logické“ je souznačný s pojmem myšlenkového poznání. „Historické, t. j. vyvíjející se objektivní realita, podmiňuje logické a logické je odrazem historického . . .“ (str. 354).

Věren této své koncepci, podává pak autor stručný historický přehled, v němž ukazuje, že idealistická filosofie (Kant, Hegel, logistikové) chápou nesprávně vztah logického a historického (lépe řečeno: myšlení a reality, resp. logických forem a reality), kdežto Aristoteles a materialisté tento vztah chápali více méně správně. Končí pak shrnutím: Problém logického a historického „je otázka vzájemně si odpovídající formy (logického) a obsahu (živého), věčně se vyvíjejícího života, praxe“ (str. 357). Odmyslíme-li si poněkud matoucí slova „obsah“ a „forma“, je — myslím — Rozentalovo chápání logického a historického jasné.

Na první pohled je patrné, že Rozentalova koncepce vlastně obě kategorie do jisté míry likviduje. Není totiž žádný důvod pro to, abychom objektivní realitu nazývali pseudo-učení „historickým“ a slovem „logické“ označovali to, čemu jsme dosud prostě a jasně říkali „myšlení“ nebo „myšlenkové poznání“. Problém vztahu logického a historického v duchu koncepce Rozentalovy je — jak se zdá — vlastně problém vztahu myšlení k měnící se poznávané skutečnosti, vyjma to, že onen problém je převlečen do poněkud nezvyklé terminologie.

Soudruh Rozental si neuvědomil — a v tom je podle mého názoru podstata jeho chyby —, že nejen ono „logické“ je formou odrazu, nýbrž že i slovem „historické“ míníme formu odrazu (formu zkoumání a způsob výkladu) a ne skutečnost samu (že obě ony formy odrážejí stránky objektivní reality, je samozřejmé).

Jednotou — nebo obecně řečeno — vztahem logického a historického nemyslíme v marxistické filosofii vztah myšlenkového poznání a skutečnosti, nýbrž vzájemný vztah dvou method zkoumání. Požadavek jednoty logického a historického je ve své podstatě požadavek methodologický, je směrnici pro theoretické zkoumání i výklad. Objasnit obě kategorie ovšem není snadné. Požadavek logičnosti zdůrazňuje nutnost zkoumat jevy systematicky v jejich podstatných vlastnostech a vztazích, a to „ve vývojovém bodu plné zralosti, klasičnosti“ (Engels) — a ovšem také argumentovat logicky správným způsobem; požadavek historičnosti pak vyjadřuje nutnost zkoumat jevy v jejich změně a vývoji. Splnit tyto oba požadavky, jak každý uzná, nebývá vždy snadné. Naši koncepci lze jistě mnohé vytknout (není ostatně ani úkolem recensentovým, aby přinášel řešení problémů), domnívám se však, že jak klasikové, tak i jiní marxisté chápou větu o „jednotě logického a historického“ zhruba asi tak, tak jsme naznačili, a ne ve smyslu Rozentalově. Proto také v druhém oddílu Rozentalovy stati, nadepsané „Dialektický vztah logického a historického v procesu poznání“, jsou již myšlenky Rozentalovy přijatelné (totéž platí do značné míry i o kapitole, kterou Rozental věnoval logickému a historickému ve své práci „Voprosy dialektiki v ‚Kapitale‘ Marksa, vydané v r. 1955); v této části kapitoly pokládá totiž autor „historické“ již za způsob zkoumání, za způsob odrazení objektivní reality, ne za realitu samu. Proto také v tomto oddílu může autor na podporu svých názorů citovat klasiky.¹

Je ostatně problém, zda o „logickém“ a „historickém“ je vhodné pojednávat jako o kategoriích dialektiky, jsou-li to v zásadě theoreticko-methodologické principy a mají-li oba termíny svůj specifický významový odstín jen v jediném slovním spojení (v požadavku „jednoty logického a historického“); je sporné, zda onen významový odstín mají také v jiných slovních spojeních. Ať však již na tento problém odpovíme jakkoli, domnívám se, že koncepci Rozentalovu, ztotožňující „historické“ s (měnící se) objektivní realitou, akceptovat nelze.

Probrali jsme postupně jednotlivé stati a domnívám se, že můžeme přistoupit k závěrečnému zhodnocení knihy:

Zklame se asi ten, kdo očekává, že kniha přináší bohatství nových myšlenek, nové koncepce nebo aspoň nové formulace problémů. Přesto však neuzitečná není. Je to první kniha svého druhu a přinese každému čtenáři — ne-li více — alespoň systematicky zpracovaný materiál a dá mu myšlenkové podněty. Kromě toho se domnívám, že některé partie jsou i theoreticky zpracovány lépe, než je tomu v literatuře, kterou jsme dosud měli k dispozici. Knihu uvítají naši propagandisté, kteří již dávno po souhrnné práci o kategoriích volali, a sáhnou po ní asi občas jako po příručce i učitelé filosofie. Bylo by pak dobré, kdyby nedostatky této knihy vyprovokovaly některé z pracovníků naší filosofie k napsání práce lepší.

Jaromír Bartoš

¹ Názory obdobné Rozentalovým lze najít ovšem i u jiných autorů. Jejich ukážou může být na př. práce G. A. Podkorytova (viz Učennyje zapiski Leningradskogo universiteta, No 196, r. 1956), v níž je obzvláště jasný kontrast mezi definicí, ztotožňující „historické“ s objektivní realitou, a ostatním textem zevrubně a citáty hojně doložené stati, kde se o „historickém“ téměř stále hovoří jako o způsobu zkoumání.